

**КОНСТИТУЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ**
**CONSTITUTION AS AN OBJECT OF TRANSFORMATION:
METHODOLOGICAL VIEW ON THE PROBLEM**

Волошин Ю.О.,

доктор юридичних наук,

*професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

Пересада О.М.,

*асистент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

У статті розглядається конституція як об'єкт розвитку та трансформації. Особлива увага приділяється визначенню терміну «конституція» як акту, що займає особливу позицію серед правових норм та теоретичним аспектам класифікації конституцій за їх ознаками, що можуть бути ключовими у встановленні характеристики конституції як об'єкту трансформації.

Ключові слова: конституція, конституційна трансформація, конституційна реформа, правовий акт.

В статье рассматривается конституция как объект развития и трансформации. Особое внимание уделяется определению термина «конституция» как акта, занимающего особое место среди правовых норм, и теоретическим аспектам классификации конституций по их признакам, которые могут быть ключевыми в установлении характеристик конституции как объекта трансформации.

Ключевые слова: конституция, конституционная трансформация, конституционная реформа, правовой акт.

The article deals with constitution as an object of development and transformation. Particular attention is paid to definition of the term "constitution" as an act with an outstanding place among legal norms and theoretical aspects of classification of constitutions according to their features which can be defining for making out characteristics of constitution as an act of transformation.

Key words: constitution, constitutional transformation, constitutional reform, legal act.

Термін «конституція» був відомий ще в античні часи. Конституціями іменувалися акти імператорської влади в Римі, які мали вищу юридичну силу. Аналоги конституцій також мали грецькі міста-поліси. Цей же термін використовувався і в Європі в період феодалізму для найменування різних нормативно-правових актів. Однак сучасне своє значення термін «конституція» отримав в період буржуазних революцій. Вперше визначення поняття «конституція» в сучасному його значенні було дано у Французькій Декларації прав і свобод людини та громадянина 1789 року, де сказано: «Суспільство, де не забезпечена гарантія прав і немає поділу влади, не має конституції» [7, с. 285].

Наявність конституції – це обов'язковий компонент сучасної держави. При цьому термін «конституція» є багатозначним. Найчастіше прийнято розрізняти конституцію юридичну і фактичну. Дослідниками пропонується два підходи до розуміння юридичної та фактичної конституції. Так, з точки зору сучасної дійсності і існуючого різноманіття моделей конституцій, юридичною конституцією є сукупність правових норм, що регулюють устрій держави, суспільства і місце людини в них. Ці норми мають вищу юридичну силу серед правових норм внутрішнього права, і змінюються вони в особливо складному порядку. Фактична конституція з цієї точки зору є реальним, існуючим в дійсності устроєм суспільства і держави, а також місцем в них людини.

Другим підходом є погляд на юридичну та фактичну конституцію з точки зору конституційного ідеалу і тих причин, які породили перші в світі конституції. Відповідно до цього підходу під юридичною конституцією слід розуміти систему правових норм, що захищають людину від свавілля держави, тобто, закріплену в правових нормах систему найважливіших обмежень державної влади. В цьому випадку фактична конституція постає як діючий механізм таких обмежень [2, с. 14].

Термін «юридична конституція» пропонується також розглядати в двох значеннях: в матеріальному і в формальному. У матеріальному сенсі конституція є просто системою правових норм, в той час як у формальному сенсі конституція постає у вигляді правового акта (або рідше декількох актів), що має найвищу юридичну силу серед актів внутрішньодержавного права і змінюється в особливому, ускладненому, порівняно з іншими законами, порядку [2, с. 15].

На сьогодні в науці конституційного права сформувався декілька основних підходів до визначення сутності конституції. Прихильники нормативізму сприймають конституцію виключно як юридичний документ, де містяться певні норми та інститути. Це основний закон, що закріплює механізм державної влади, права і свободи людини. Це закон, що має специфічні властивості в порівнянні з іншими законами держави, який забезпечується державним примусом, в тому числі охороняється за допомогою специфічних механізмів, що гарантують принцип верховенства, або вищої юридичної сили конституції.

Теологічний підхід полягає в тому, що конституція є втіленням божественних приписів, людському суспільству про правила життя. Вважається, що в такій конституції втілюються ідеї вищої, божественної, справедливості.

З точки зору послідовників соціологічного напрямку, конституція є дійсним співвідношенням суспільних сил в державі.

Природно-правовий підхід в його сучасній інтерпретації полягає в розгляді конституції як сукупності норм на основі природного права, при цьому підкреслюється така сутнісна риса конституції, як те, що вона покликана обмежувати державну владу.

Займаючи особливе місце в системі правових норм, конституція має ряд властивостей, що відрізняють її від інших правових актів держави. Основними такими властивостями конституції є: особлива назва; особлива структура; особливість механізмів її розробки, прийняття, зміни та введення в дію; тривалість дії; установчий характер; високий рівень узагальненості, абстрактності закріплених в ній норм; верховенство конституції; існування спеціального конституційного контролю та особливих засобів захисту [11, с. 2-16].

Найбільший інтерес має така властивість конституції, як особливість механізмів її зміни та здатність до трансформації, що відображається насамперед в такій категорії як стабільність конституції. Думка переважної більшості дослідників зводиться до того, що під стабільністю конституції слід розуміти «тривалість її дії без внесення істотних змін» [1, с. 17].

У зв'язку з цим існуючі конституції традиційно прийнято ділити на жорсткі та гнучкі. Вперше поділ консти-

туцій на жорсткі та гнучкі було введено англійськими правознавцями Д. Брайсом та А. Дайсі. Вони вважали, що гнучкими є конституції, які змінюються в тому ж порядку, в якому приймаються і змінюються звичайні закони. До жорстких вони відносили конституції, які змінюються в більш складному порядку.

В. Чіркін також називає гнучкими ті з конституцій, які змінюються в тому ж порядку, що й інші закони. Для внесення змін у жорсткі конституції, на його думку, потрібні особливі умови, такі як кваліфікована більшість голосів, подвійний вотум, підтвердження на референдумі та ін. Схожої думки дотримувався і А. Мішин, який відносив до гнучких конституцій такі, які «змінюються і доповнюються в тому ж порядку, що і звичайні закони». Однак, відповідно до його позиції: «ніяких особливих процедур для цього випадку не передбачено, так як відсутній сам писаний текст основного закону. До цього типу належить Конституція Великобританії...» [10, с. 43-44].

Французький правознавець Ж.-Л. Шабо вважає, що гнучкість конституцій «обумовлена формальною легкістю її перегляду: конституційний закон зазнає змін подібно конституції, так само як і Хартія 1814 до 1830 років у Франції. Конституцію навпаки називають жорсткою, якщо її не можна модифікувати за допомогою ординарних законів. Для внесення змін передбачається більш важка і ускладнена процедура, яка, як правило, викладається в спеціальних статтях діючої конституції, що становлять розділ «Про перегляд Конституції». Ця процедура і встановлює ієрархічне верховенство конституційного закону над звичайними нормативними актами; подібна система найширше поширена в сучасному світі».

Однак існує й інша точка зору щодо поділу конституцій на жорсткі та гнучкі. Так деякі науковці вважають, що «гнучкі конституції – це конституції, процедура зміни, доповнення або повного оновлення яких не має особливої складності, хоча вона і більш складна у порівнянні з процедурою ухвалення і зміни звичайних законів». Таким чином, визнається, що не всі писані конституції є жорсткими. На її думку жорсткими є тільки ті конституції, що змінюються в «особливо складному порядку» [11, с. 9].

З такого роду позицією погоджуються інші науковці, які стверджують, що процес внесення в конституцію змін завжди більш складний, ніж прийняття і зміна простого закону, однак, гнучкими вважаються конституції, які закріплюють можливість парламенту вносити зміни в будь-які норми конституції, як правило, кваліфікованою більшістю голосів членів парламенту, без встановлення ще яких-небудь спеціальних умов. Жорсткими вважаються конституції, які для внесення змін вимагають крім природного складного порядку ще якихось додаткових процедур» [3, с. 37].

Аналіз двох вищевказаних позицій правознавців ставить перед сучасною наукою конституційного права певні запитання. Чи існують взагалі гнучкі конституції, крім неписаних конституцій? Що насправді має на увазі під собою гнучка конституція? А. Мішин вказував на існування гнучких конституцій у Великобританії, при цьому, він обґрунтовував наявність у таких державах гнучкої конституції, саме тим, що писаних основних законів у цих державах немає, а значить, немає і тексту, в який необхідно вносити відповідні зміни [10, с. 44].

Беручи до уваги те, що гнучкість не обов'язково є властивістю неписаних конституцій, можна погодитися з тим, що розподіл конституцій на жорсткі і гнучкі був актуальним раніше, коли деякі з основних законів дійсно змінювалися в тому ж порядку, що й інші закони, проте, в даний час, таких конституцій залишається все менше.

Що ж стосується другого поставленого вище питання, пропонується спочатку більш детально зупинитися на класифікації конституцій, яка під гнучкими конституціями розуміє конституції, зміна яких не становить осо-

бливої складності, хоча такі конституції і змінюються в більш складному порядку, ніж звичайні закони [11, с. 9]. Наскільки можлива об'єктивна оцінка складності (простоти) процедури внесення змін до конституції, і які критерії можуть бути використані для подібної оцінки? Стверджується, що прийняття змін до основного закону лише парламентом, можна було б віднести до способів зміни конституції, що характеризує дану конституцію як «гнучку», а, залучення населення до вирішення питання про зміну основного закону шляхом проведення референдуму характеризує конституцію як «жорстку» [3, с. 37]. Але тоді до якого типу конституцій слід відносити основні закони, зміна яких відбувається при дотриманні обов'язкової вимоги про так званий простий, а тим більш складний «подвійний вотум»? Прикладом такої вимоги можуть бути конституції держав-членів ЄС – Італії, Швеції, Нідерландів, Фінляндії. Чи відноситься конституція до гнучких, якщо зміни до неї повинні бути схвалені кваліфікованою більшістю в п'ять шостих від загального числа членів парламенту? У Статті 73 Конституції Фінляндії, зокрема, закріплено, що зміни до Конституції можуть бути схвалені більшістю в п'ять шостих голосів від загального числа депутатів законодавчих зборів Фінляндії [6, с. 387]. Всі ці питання не дозволяють погодитися із запропонованим способом класифікації в зв'язку з тим, що на практиці неможливо абсолютно точно віднести ту чи іншу конституцію до жорсткої або гнучкої, а будь-яка спроба буде заснована виключно на суб'єктивному сприйнятті.

З точки зору процедур, які застосовуються для внесення змін в конституцію, можливо, доцільніше було б говорити не тільки про класифікацію конституцій, а й про класифікацію окремих положень конституцій залежно від ступеня складності їх зміни. Відповідно всі конституційні положення, закріплені в існуючих конституціях можна розділити на три основних групи, вказівка на які міститься у визначенні змішаних конституцій запропонованому В. Чіркиним. До першої групи, відносяться положення конституцій, які не підлягають зміні. Такі положення існують в Конституції Франції, стаття 79 якої забороняє внесення будь-яких змін, які можуть поставити під загрозу територіальну цілісність Франції, а також положення, що встановлюють республіканську форму правління у Франції [6, с. 429]. Стаття 110 Конституції Греції накладає заборону на зміну цілого ряду положень, зокрема зміні не підлягають положення Конституції, що визначають основу і форму державного устрою як президентсько-парламентської республіки, та встановлюють, що першочерговим обов'язком держави є повага і захист гідності людини, встановлюють рівність громадян Греції перед законом, встановлюють недоторканність особистої свободи і свободи релігії, проголошують принцип поділу влади, а також ряд інших конституційних положень [4, с. 690]. Конституція Республіки Кіпр містить додаток III до Конституції, в якому викладено список з 45 статей, положення яких не можуть бути змінені шляхом поправок, доповнень, скасування або скорочень [4, с. 289-290].

До другої групи належать положення конституцій, зміна яких проводиться в порядку складнішому. Ця група є найбільш численною, тому що більшість положень будь-якої конституції може бути змінено, проте кожна конституція встановлює для зміни таких положень особливий порядок, який може включати в себе вимоги про прийняття поправки кваліфікованою більшістю в парламенті, про винесення питання на всенародне голосування, про схвалення поправки двома складами парламенту тощо.

До третьої групи доцільно віднести ті положення, які змінюються за спрощеною процедурою, характерною для прийняття і зміни звичайних законів, або за допомогою прийняття відповідних підзаконних актів. Конституція Королівства Нідерландів передбачає можливість приве-

дення положень Конституції у відповідність до Хартії Королівства Нідерландів шляхом видання відповідного Акта парламенту [5, с. 636].

Більшість сучасних конституцій містять або тільки конституційні положення другої групи, або положення, що стосуються першої і другої груп. Положення, які стосуються третьої групи, містяться в невеликій кількості основних законів.

Таким чином, розподіл основних законів на гнучкі та жорсткі еволюціонує, набуває нового значення у зв'язку з тим, що більш доцільним в даний час видається не аналіз способів зміни конституцій як єдиних нормативних правових актів, а аналіз способів зміни окремих положень, що складають основні закони. Проте, дане судження не означає, що при описі тієї чи іншої конституції, можливо повністю відмовитися від використання таких характеристик конституції, як їх «жорсткість» або «гнучкість». Інтерес викликає той факт, що найбільш жорсткі конституції, тобто конституції, що містять велику кількість норм, що не підлягають зміні взагалі, або змінюються в найбільш складному порядку, найбільшою мірою схильні до скасування та прийняття нової конституції. Деякі фахівці в галузі конституційного права розглядають скасування діючої конституції і прийняття нової як один із способів зміни конституції.

Так окремі дослідники ділять всі зміни основних законів на дві групи. Першу групу конституційних змін іменується «конституційною реформою». На їх думку «конституційна реформа – це такі зміни основного закону, які реалізуються відповідно до його власних норм і, отже, є подальший правовий розвиток з урахуванням нової соціально-політичної реальності. Подібні реформи, які є способом конституційної модернізації, можуть бути здійснені внесенням поправок до конституції або судовим тлумаченням її норм, причому вони носять іноді досить радикальний характер» [8, с. 37].

Друга група конституційних змін носить назву конституційної революції чи конституційним переворотом. Під конституційною революцією розуміються «такі радикальні зміни основного закону, які не впливають з його власних положень і норм, але призводять до створення абсолютно нової конституції» [8, с. 37].

Скасування діючої конституції і прийняття нової, безпосередньо пов'язані зі ступенем складності внесення змін до конституції. Чим легше змінити текст чинної конституції, тим менша потреба виникає у політичних сил, які прийшли до влади, здійснювати конституційний переворот, скасовувати чинну конституцію і проголошувати нову. В цьому немає необхідності, якщо в текст чинної конституції можна просто внести відповідні зміни.

Якщо порядок зміни конституції ускладнений додатковими вимогами, такими як схвалення поправок до конституції на референдумі або схвалення змін двома складами парламенту, найбільш ймовірним у даному випадку є на-

сильницьке скасування діючої конституції і прийняття замість неї нової. До такого ж результату може привести наявність у діючих конституціях конституційних положень щодо першої групи запропонованої вище класифікації, тобто положень, що не підлягають змінам ні за яких умов.

Ситуація, при якій одна конституція скасовується, а замість неї проголошується інша конституція, сучасними правознавцями визнається одним з різновидів «конституційної кризи». «Конституційна криза – це ситуація, при якій основний закон втрачає легітимність (виникає розрив між легітимністю і законністю) або різні конституційні норми не можуть бути узгоджені протиборчими соціальними силами на основі чинного основного закону, або конституція чи частина її норм вступають в радикальне протиріччя з політичною реальністю. Конституційна криза зазвичай пов'язана з кризою політичного режиму» [9, с. 63-64].

Пояснюється це тим, що в даний час у більшості сучасних держав політичний режим пов'язаний, перш за все, з його конституційно-правовою основою. Зміна політичного режиму вимагає, відповідно, зміни конституційних норм для цілей його легітимації, яка відбувається, як правило, не шляхом внесення змін відповідно до положень про зміни конституції, які закріплюють порядок змін основного закону, а шляхом його повного скасування та прийняття тим або іншим способом нової конституції.

Розгляд питання про прийняття нових конституцій в історичній перспективі показує, що в більшості випадків при скасуванні конституції внаслідок настання кризи політичного режиму, нові конституції приймалися на всенародному голосуванні. Таким чином, зважаючи на найбільш високий ступінь демократичності при прийнятті основного закону на всенародному референдумі, таке прийняття конституції є дією виправданою, а значить, його правомірність не може бути поставлена під сумнів або оскаржена, незважаючи на положення конституцій, що діяли раніше і забороняли перегляд у цілому або зміну окремих положень. Цим і користувалися нерідко політичні сили, які прийшли до влади в тій чи іншій державі.

Для того щоб уникнути скасування діючої і прийняття нової конституції у зв'язку з особливою жорсткістю основного закону, в ряді держав використовується такий спосіб зміни конституції як перетворення змісту конституційних положень без внесення зміни в текст конституції.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу різних підходів до поняття і сутності конституції, можна зробити висновок про те, що соціальна значущість конституції як регулятора основних, найбільш важливих суспільних відносин, як основи правової системи держави обумовлює одну з основних властивостей конституції – стабільність основного закону.

Думається, з часом поділ конституцій на жорсткі, гнучкі і змішані еволюціонує і набуває нового значення, пов'язане з розглядом окремих конституційних положень у відповідність до порядку їх зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. Изд. 2-е. – М.: РЮИД, 2000. – 528 с.
2. Алебастрова И.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2000. – 304 с.
3. Иванова В.И. Основы конституционного права Российской Федерации. Изд. 2-е. – М.: Издательство РУДН, 1999. – 248 с.
4. Конституции государств Европы. В 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.
5. Конституции государств Европы. 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – Т. 2. – 840 с.
6. Конституции государств Европы. 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – Т. 3. – 792 с.
7. Лафитский В.И. Познания права. – М.: Изд. г-на Тихомирова М.Ю., 2003. – 376 с.
8. Медушевский А.Н. Конституция Российской Федерации 1993 года и большие циклы российского конституционализма // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 4(43). – С. 37.
9. Медушевский А.Н. Российская конституция в мировом политическом процессе: к десятилетию Конституции РФ 1993 г. // Мир России. – 2003. – № 3. – С. 63-64.
10. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2008. – 519 с.
11. Овсепян Ж.И. Основные признаки конституции: формально-юридические и политико-правовые признаки. Предмет (пределы) конституционного регулирования // Северо-кавказский юридический вестник. – 2001. – № 1.